

DOI: 10.15407/kraieznavstvo2024.02.007

УДК 908:94(477.46)(045)

Олександр Реєнт (м. Київ)

голова Національної спілки краєзнавців України,

доктор історичних наук, професор,

член-кореспондент НАН України,

заступник директора Інституту історії України НАН України

E-mail: kraeznavstvo@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5141-7445>"

Державотворчий потенціал українського краєзнавства у контексті 70-річчя утворення Черкаської області

Стаття присвячена важливій даті українського історичного календаря – 70-річчю утворення Черкаської області – одного із економічних та культурних регіонів незалежної України з багатими історичними і краєзнавчими традиціями. Зазначається, що, незважаючи на складні умови воєнного часу, краєзнавча спільнота Черкащини, як і увесь український народ, живе і діє з непохитною вірою в перемогу над ворогом і робить для цього усе можливе.

Ювілейна дата у статті розглядається як нагода привернути увагу не тільки до діяльності Черкаської обласної організації НСКУ, а й у цьому контексті повести мову про роль і місце усього українського краєзнавства у сучасних реаліях і викликах. Наголошується, що у час суворих випробувань з особливою силою розкривається державотворчий потенціал українського краєзнавства як надзвичайно важливого засобу формування національно свідомого громадянина України, готового до активної участі у житті держави та захисту її суверенітету і територіальної цілісності. Формулюються першочергові завдання Національної спілки краєзнавців України і форми конкретної роботи Спілки в умовах російсько-української війни.

Ключові слова: краєзнавство, Національної спілки краєзнавців України державотворчий потенціал, громадянсько-патріотичне виховання, Черкащина.

Alexander Reint (Kyiv)

Chairman of the National Union of Local Historians of Ukraine,

Doctor of Historical Sciences, Professor,

Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine,

Deputy Director of the Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine

E-mail: kraeznavstvo@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5141-7445>"

The State-Building Potential of Ukrainian Local History in the Context of the 70th Anniversary of the Formation of Cherkasy Oblasti

The article is dedicated to an important date in the Ukrainian historical calendar – the 70th anniversary of the formation of Cherkasy Oblast, one of the economic and cultural regions of independent Ukraine with rich historical and local history traditions. It notes that despite the

challenging conditions of wartime, the local history community of Cherkasy, like the entire Ukrainian nation, lives and acts with unwavering faith in victory over the enemy and does everything possible to achieve it.

The anniversary is viewed in the article as an opportunity to draw attention not only to the activities of the Cherkasy Regional Organization of the National Union of Local Historians of Ukraine (NULH), but also, in this context, to discuss the role and place of the entire Ukrainian local history in modern realities and challenges. It emphasizes that during times of severe trials, the state-building potential of Ukrainian local history reveals itself with particular force as an extremely important means of forming a nationally conscious citizen of Ukraine, ready for active participation in the life of the state and the protection of its sovereignty and territorial integrity. The article formulates the primary tasks of the National Union of Local Historians of Ukraine and specific forms of the Union's work in the context of the Russo-Ukrainian war.

Key words: *local history, National Union of Local Historians of Ukraine, state-building potential, civic-patriotic education, Cherkasy region.*

70 років тому на карті України постала нова область – Черкаська, до якої увійшли землі середнього Подніпров'я, які від давніх часів відігравали важливу роль в історії українського народу і з якими пов'язано багато вікопомних подій. Територія краю була з найдавніших часів заселена людьми. Найбільш відомою серед археологічних культур є трипільська (IV – середина III тис. до н. е.), яка за своїм рівнем не поступалася розвиненим цивілізаціям стародавнього світу.

Землі Черкащини відігравали важливу роль у часи Русі-України (IX–XIII ст.). Міста-фортеці Канів, Корсунь, Воїнь, Родень і Заруб одночасно були ремісничо-торгівельними і культурними центрами могутньої давньоруської держави.

На землях краю зародилося українське козацтво, яке стало впливовою суспільно-політичною силою. У середині XVII ст. край перебував в епіцентрі Визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького, а Чигирин набув статусу гетьманської столиці. У XVIII ст. на Черкащині розгорнувся гайдамацький рух, що досяг своєї кульмінації у 1768 році, коли вибухнуло національно-визвольне повстання Коліївщина. У добу Української революції 1917–1921 рр. осередком повстанського руху був Холодний Яр.

Черкащина – батьківщина видатного державотворця Б. Хмельницького і велета духу українського народу Т. Шевченка. Серед уродженців краю – відомі українські письменники І. Нечуй-Левицький, М. Старицький, композитори С. Гулак-Артемівський, К. Стеценко, О. Кошиць, вчені М. Максимович, Л. Смирненко. Тут жили і творили А. Кримський, В. Симоненко та багато інших вчених, діячів культури і мистецтва¹.

Цьогорічну ювілейну дату розглядаємо не як привід для гучних заходів, а як можливість пильніше вдивитися у минуле і сучасність Черкащини – одного із славнозвісних регіонів нашої держави, територія якого окреслена адміністративними межами сучасної Черкаської області. Краю, де за час існування області народилося і живе не одне покоління українців, для яких ця благословенна земля є малою батьківщиною і з якої починається їхня любов до великої Батьківщини – України.

Цілком закономірно, що саме на Черкащині проростали паростки українського краєзнавства. Тут народився один із фундаторів краєзнавства, вчений-енциклопедист Михайло Максимович, з-під пера якого вийшло понад 50 статей про історію міст і сіл різних регіонів України. Серед них – «Огляд старого Києва» (1840), «Волинь до XI ст.» (1841), «Нариси Києва»

¹ Мельниченко В. Черкащина на історичній карті України // Наймолодша в Україні. Вип. 4. Черкаській області – 65 років : бібліографічний покажчик [уклад.: Л. Т. Демченко, Н. В. Адешелідзе, А. І. Левченко; наук. ред. В. М. Мельниченко]. Черкаси : ОУНБ ім. Тараса Шевченка, 2019. С. 4–7.

(1847), «Бубнівська сотня» (1848–1849). Досліджував історію і культуру свого рідного краю – Золотоніщини, Чигиринщини, Канівщини. В Умані народився Микола Біляшівський, який плідно працював на ниві музейної справи та охорони пам'яток старовини. На Уманщині народився Теодосій (Тодось) Мовчанівський – краєзнавець, музейний діяч, науковець доби «розстріляного відродження».

Вагомою є творча спадщина краєзнавців Черкащини наступних поколінь – Костя Кушніра-Марченка, Івана Сорокопуда, Івана Волошенка, Михайла Пономаренка, Івана Городинця, Костя Гудзенка, Василя Страшевича, Станіслава Лячинського та багатьох інших безкорисних дослідників історії рідного краю.

Традиції черкаського краєзнавства продовжує нинішнє покоління краєзнавців, об'єднаних в обласній організації Національної спілки краєзнавців України, на чолі якої стояли відомі організатори краєзнавчого руху Павло Соса (1989–2001) і Василь Мельниченко (2001–2021), а нині очолює Валентин Лазуренко.

І сьогодні на рахунку черкаських краєзнавців багато добрих і вагомих справ – ведеться активна дослідницько-пошукова робота, більшість міст і сіл вже мають свою писану історію. Важливе пізнавально-виховне значення має видання журналу «Краєзнавство Черкащини», проведення обласних науково-практичних конференцій «Черкащина в контексті історії України». З 1994 року кращі краєзнавці відзначаються обласною краєзнавчою премією імені Михайла Максимовича. 5 черкащан удостоєні всеукраїнської краєзнавчої премії імені Дмитра Яворницького, а 11 стали лауреатами краєзнавчої премії імені Петра Трощака.

У перші дні віроломної агресії путінської Росії черкаські краєзнавці, як і увесь краєзнавчий загальний Український, заявили про підтримку Збройних сил України та активізацію своєї роботи на краєзнавчому фронті. Відбулося розширене засідання

президії Черкаської обласної організації НСКУ, на якому основна увага була приділена організації практичної роботи Спілки в умовах війни. Зазначалося, що «у час важких випробувань, краєзнавці Черкащини разом з українським народом роблять усе можливе для наближення перемоги над ворогом – захищають Україну у лавах Збройних Сил і територіальної оборони, беруть активну участь у волонтерських організаціях з підтримки воїнів та вимушених переселенців. Не полишаючи при цьому краєзнавчої діяльності».

На засіданні президії підтримано пропозицію об'єднати зусилля закладів культури, освіти і творчих спілок та запланувати проведення спільних тематичних краєзнавчо-просвітницьких заходів патріотичного спрямування з використанням можливостей соціальних мереж. Одноголосно проголосували за перерахування у фонд підтримки Збройних сил України членських внесків у сумі 10 тисяч гривень. Прийнято рішення вести хроніку патріотичних дій і вчинків земляків-черкащан, щоб вони залишилися в історії краю взірцем для наступних поколінь, а коли настане мир, то ці матеріали складуть основу «Книги мужності Черкащини». Президія обласної організації НСКУ закликала усіх краєзнавців всіляко підтримувати героїчні Збройні Сили України, які дають гідну відсіч агресору, робити свій внесок у перемогу, пам'ятати, що наша сила в єдності².

Відзначаючи багатогранну діяльність і творчі здобутки краєзнавців Черкащини у контексті 70-річчя Черкаської області, вбачається доцільним і актуальним повести мову про роль і місце усього українського краєзнавства у сучасних реаліях і викликах. Адже в умовах російсько-української війни, коли український народ героїчно захищає свою незалежність і національну ідентичність, відбуваються разючі зміни в українському суспільстві, у геополітичній та культурній ситуації у Європі та світі. Згуртовані в обороні держави, громадяни України демонструють

² Засідання президії обласної організації НСКУ у перші дні війни // Краєзнавство Черкащини. 2022. № 16. С. 3–5.

зразки незламності і самопожертви заради свободи нинішнього і прийдешніх поколінь українців. При цьому неодмінним чинником збереження та розвитку державної незалежності виступають воєнна міць країни та духовні основи українського суспільства, зміцнювати й поглиблювати, які покликані усі сфери культурно-освітнього життя, включаючи краєзнавство і Національну спілку краєзнавців України.

У час суворих випробувань та історичних викликів з особливою силою розкривається державотворчий потенціал українського краєзнавства як надзвичайно важливого засобу формування національно свідомого громадянина України, готового до активної участі у житті держави та захисту її суверенітету і територіальної цілісності. Зростання ролі краєзнавства в українському суспільстві, супроводжується підвищенням зацікавлення громадськості історією рідного краю, утвердження краєзнавства у соціокультурному просторі, посилення впливу регіональних краєзнавчих осередків на життя місцевих громад. Завдячуючи невтомній праці активістів краєзнавчого руху, науковців, працівників освіти, фахівців пам'яткоохоронної, музейної, бібліотечної, архівної, туристичної справи, констатуємо активізацію науково-дослідницької та просвітницької діяльності, спрямованої на забезпечення розвитку краєзнавства, популяризацію результатів краєзнавчих пошуків, прилучення широкої громадськості до національної культурної спадщини, яка нині нещадно нищиться країною-агресором.

Національна спілка краєзнавців України у своїй практичній діяльності намагається максимально враховувати нові реалії та виклики, якими наповнене сьогодення. В умовах воєнного стану систематично проводяться в офлайн/онлайн форматах засідання Президії, на яких розглядаються конкретні питання поточної роботи Спілки, обговорюються різні аспекти діяльності регіональних організацій, йде зацікавлений обмін думками і виробляються плани конкретної участі Спілки у боротьбі проти агресора.

На таку ж роботу націлюються і регіональні організації НСКУ. Зокрема, значно активізували свою роботу Полтавська, Хмельницька, Івано-Франківська, Київська, Вінницька обласні та Київська міська організації НСКУ, які активно проводять на місцях краєзнавчо-пошукові та культурно-просвітницькі заходи патріотичного спрямування.

Незважаючи на складні умови і труднощі, продовжують свою роботу Донецька, Херсонська, Миколаївська, Харківська обласні організації НСКУ. Ними проводяться краєзнавчі конференції, круглі столи, видається науково-краєзнавча література тощо. Так, на Донеччині в онлайн форматі у травні 2024 року відбулася перша регіональна краєзнавча конференція, присвячена Дню краєзнавства.

Важливе значення для осмислення набутого досвіду і вироблення співзвучних часові форм і методів роботи Національної спілки краєзнавців України мала XVI Всеукраїнська науково-історична конференція «Українське краєзнавство у викликах російсько-української війни: науково-дослідний та суспільний потенціал», що відбулася 10 травня 2024 року за участю представників усіх регіональних організацій. У доповіді «Українське краєзнавство крізь призму сучасних викликів: основні засади і перспективи» (О. Реєнт), «Перспективи краєзнавства крізь призму війни рф проти України» (О. Лисенко), виступах та повідомленнях учасників всебічно проаналізовано сучасний державотворчий потенціал краєзнавства та сформульовано стратегічні напрями діяльності НСКУ, регіональних організацій та місцевих осередків Спілки на сучасному етапі.

Нині Спілка продовжує працювати в умовах воєнного стану. Всі регіональні організації, виходячи з конкретних можливостей, проводять важливу діяльність з розвитку краєзнавства у своїх регіонах. Президія Спілки перебуває у постійній комунікації з нашими регіональними підрозділами. Основними напрямами практичної діяльності Спілки на сьогодні є:

– організаційний, що включає розши-

рення структури НСКУ, вдосконалення форм її координаційної роботи, дотримання статутних положень організації;

– науково-методичний та видавничий, що охоплюють проведення краєзнавчих досліджень, розширення їх джерельної бази, підготовку та видання літератури, реалізацію краєзнавчих проєктів, проведення науково-краєзнавчих конференцій та експедицій;

– громадсько-просвітницький, який поєднує співпрацю краєзнавців з громадськими організаціями, органами державної та місцевої влади, засобами масової інформації, реалізацію культурологічних та просвітницьких проєктів;

– міжнародний, пов'язаний з налагодженням партнерських контактів з представниками навчальних закладів та наукових організацій, громадських установ інших держав тощо.

Суспільно значимими є масштабні проєкти Спілки: підготовка енциклопедичного видання «Історія міст і сіл України», реалізація Державних програм «Реабілітовані історією», «Звід пам'яток історії та культури України», спільного проєкту з Інститутом історії України НАН України підготовка Каталогу-довідника «Втрати нерухомих пам'яток України в період російсько-української війни» з фіксації знищеної та зруйнованої культурної спадщини України. Зокрема, краєзнавці активно беруть участь у процесах декомунізації, а після вступу в силу в липні 2023 р. відповідного Закону, і деколонізації топонімії. Процес перейменувань не є простим (відома ситуація зі зміною назви Бровари на українську форму Броварі), він потребує дослідницької діяльності, залучення громадськості, і тому краєзнавчі організації та їх напрацювання є важливим чинником націоналізації топонімії в країні.

Традиційним з 2017 р. став Всеукраїнський краєзнавчий марафон, присвячений Дню краєзнавства. У 2023 р. краєзнавці України провели понад 70 краєзнавчо-просвітницьких заходів. Краєзнавчі тижні пройшли в Кропивницькому, на Івано-Франківщині, Чернігівщині, Черкащині,

Полтавщині, Волині. Лише за минулий 2023 р. члени НСКУ разом з регіональними організаціями, обласними музеями та бібліотеками, науковими установами, закладами вищої освіти провели понад 160 наукових форумів (зокрема до 90-х роковин Голодомору 1932–1933 років в Україні), а також видали понад 500 наукових, науково-популярних і документальних книг з краєзнавчої тематики. Два рази на рік виходить науковий журнал «Краєзнавство», який в 2017 р. відзначив своє 90-річчя, а в 2022 р. занесений до наукових фахових видань «категорія Б». У 2021 р. перевиданий навчальний посібник «Основи краєзнавства» для студентів закладів вищої освіти.

З метою залучення широкої громадськості до проблем збереження історико-культурної спадщини України Спілкою проводяться науково-краєзнавчі експедиції. За останні роки здійснено понад 20 наукових подорожей. 24 серпня 2023 р. Національна спілка краєзнавців України спільно з Національним музеєм народної архітектури та побуту України організували і провели музейно-краєзнавчу експедицію «Людина і час: шлях до незалежності України», присвячену Дню Незалежності України і відвідали музеї Петра Тронька та Левка Лук'яненка.

Усвідомлюючи важливість для сучасного суспільства просвітницько-виховної роботи з молоддю, Спілка значну увагу приділяє освітянському краєзнавству. Зокрема, співпрацюючи з Київською Малою академією наук учнівської молоді здійснені важливі краєзнавчо-освітні проєкти з музейної педагогіки, проводяться Музейні марафони, онлайн-лекторії, міжнародні літні школи, міжнародні та всеукраїнські конференції для учнівської молоді. Так, 22 січня 2024 р., у День Соборності України відбулася церемонія відзначення переможців Всеукраїнського конкурсу історичних есе «Герої в боротьбі за Незалежність України: дослідження національної ідентичності в суспільних трансформаціях поч. ХХІ ст.» імені Романа Ратушного, в якому взяли участь 405 учнів з усієї України та ближнього і дальнього зарубіжжя.

Для НСКУ важливого значення набувають питання розвитку бібліотечного краєзнавства, діяльність краєзнавчих клубів, товариств дослідників рідного краю. Співка спільно з Національною історичною бібліотекою України здійснює цілу низку актуальних проєктів, зокрема широкомасштабний проєкт «Електронний каталог краєзнавчих видань», який охопить краєзнавчу тематику всієї України. У коло діяльності Співки входить туристичне краєзнавство.

З викладеного вище постає низка актуальних і невідкладних завдань для усієї спільноти краєзнавців України:

1. Серед основних напрямів фундаментальних досліджень пріоритетне місце має посісти проблематика локальних вимірів російсько-української війни, з'ясування регіональних особливостей цього протистояння та окупаційного режиму.

2. Нинішня війна змінює акценти у державній політиці пам'яті та громадських мнемонічних акціях. НСКУ ініціює звернення до керівництва України з приводу організації та інституційно-фінансової підтримки пошуково-видавничого проєкту «Книга Пам'яті України: російсько-українська війна». Його мета полягає у тому, аби на державному рівні забезпечити увічнення пам'яті всіх жертв України у цій війні, сформувати загальну базу даних про загиблих військовослужбовців та цивільне населення.

Краєзнавці покликані стати основними виконавцями цього проєкту разом із представниками освітніх та академічних установ, як це було у 1990-ті рр., коли реалізовувався подібний проєкт, присвячений Другій світовій війні.

3. З огляду на попередній проєкт окремим напрямом має стати формування нової галереї історичних постатей: героїв

війни, видатних полководців, відомих політичних, державних, громадських, релігійних діячів, волонтерів та інших.

4. Демонструючи новітнє варварство, росіяни безоглядно знищують історико-культурні цінності України. Збереження, консервація, евакуація, реставрація, повернення предметів історико-культурної спадщини слід поставити на один рівень з іншими напрямами зусиль краєзнавців.

5. Руйнівні наслідки масштабних бойових дій, а також спеціальних диверсійно-терористичних актів російської вояччини залишає глибокі рани на тілі України. Від цього страждають заповідники, рекреаційні локації, ліси, водойми, ґрунти, повітря. Фіксація цих злочинів і заходи, спрямовані на мінімізацію їх наслідків для екологічних систем, також повинні стати обов'язком активу НСКУ.

6. На спілчанах лежить відповідальність за меморіалізацію подій війни на місцях, організацію і гармонізацію пам'яттєвого простору в кожному населеному пункті, проведення просвітницьких заходів серед молоді, експертиза відповідних проєктів місцевої влади у вказаній сфері.

Діяльність Співки краєзнавців у умовах воєнного стану засвідчує здатність спілчан динамічно та ефективно реагувати на виклики часу. Краєзнавці перебувають у центрі суспільно важливих процесів та результативно впливають на них, удосконалюючи соціокультурний простір, відстоюючи світоглядні цінності шанобливого ставлення до рідного краю, культурних набутоків попередніх поколінь. НСКУ ефективно розробляє та запроваджує краєзнавчі проєкти, всебічно посилює краєзнавчу діяльність, щоб гуртувати українське суспільство довкола гуманістичних ідеалів нашого народу.

References

1. Mel'nychenko V. (Ed) (2019). *Naymolodsha v Ukrayini. 4. Cherkas'kiy oblasti – 65 roki: bibliohrafichnyy pokazhchyk*. Cherkasy: OUNB im. Tarasa Shevchenka. [in Ukrainian].
2. Mel'nychenko V. (2022). *Zasidannya prezidiyi oblasnoyi orhanizatsiyi NSKU u pershi dni viyny*. *Krayeznavstvo Cherkashchyny*. 16, 3–5. [in Ukrainian].